

Torsti Salonen

Lohjan historiaa lyhyesti

Lohja kuuluu Suomen mannermaan vanhimpiin seurakuntapitäjiin. Vanhimmat historialliset tiedot kertovat isä Ingvalduksen olleen kirkkoherrana Lohjalla jo niinkin varhain kuin vuonna 1323. Kristinusko ja järjestäytynyt yhteiskunta lienee kuitenkin perua sitäkin varhaisemmalta ajalta, sillä kirkkoherran olemassaolo viittaa jo suhteellisen vakiintuneisiin olosuhteisiin. Lohjan pitkän ja maassamme harvinaisen rikkaan kulttuurihistorian taustalla vaikuttaa seudun luonto. Se on luonut ihmisen toiminnalle edulliset olosuhteet. Lohjanvesistön laakso hyödyttää luonnon ohella myös ihmistä. Lohjan kehitystä on edesauttanut, että seudulla on maamme korkein keskilämpötila ja suurimpia sademääriä, maaperä on viljavaa ja kallioperässä on runsaasti mineraaleja. Leimautavaa seudulle on Suomen vanhin teollisuus, monipuolinen maatalous ja jatkuvat uudet kulttuurivaikutteet. Siksi Lohjasta on myös tullut läntisen Uudenmaan taloudellinen ja sivistyksellinen keskuspaikkakunta.

Ensimmäiset kivikautiset asukkaat tulivat Lohjan seudulle yli 8000 vuotta sitten. Niin varhainen asuttaminen ei ole mitenkään ihmeellistä. Edulliset ranta-alueet houkuttelivat muuttajia. Lohjanjärvi syntyi maannousemisen myötä noin 4200 e.Kr. Varsinkin Lohjan eteläisimmissä osissa on tehty runsaasti esihistoriallisia löytöjä. Paikkakunnalla onkin ollut yhtäjaksoista asutusta koko sinä aikana, jolloin Suomi on ollut asutettuna. Viikinkiajan jälkeen 1100-1200-luvulla Lohja sai uusia asukkaita. Osa heistä oli hämäläisiä, jotka asettuivat asumaan Hämeen ja etelärannikon välisen tärkeän kauppareitin varrelle. Toinen asutusaalto tuli Varsinais-Suomesta, jossa väestön määrä oli kasvanut niin paljon, että ainakin nuorimpien poikien oli pakko lähteä kotitiloiltaan. Lohjalla oli vielä mahdollisuus uudisraivaukseen. Pian sen jälkeen 1200-luvulla Lohja sai ottaa vastaan ruotsalaisia maahanmuuttajia, jotka tunkeutuivat rannikolta kohden sisämaata. Lohjan eteläisimmästä neljänneksestä tuli ruotsinkielinen ja noin neljäsosa väestöstä puhui ruotsia 1800-luvulle saakka.

Ruotsalaisten uudisasukkaiden mukana tuli kristinusko ja seurakuntamuotoinen järjestäytynyt yhteiskunta. 1200-luvun puolivälissä puhutaan toisesta ristiretkensä, mutta tosiasiaa ruotsalaiset vallanpitäjät vakiinnuttivat asemansa vähitellen ainakin sata vuotta kestäneen kauden aikana. Ensimmäinen puukirkko – oikeastaan vain kappeli – rakennettiin todennäköisesti Virkkalaan 1200-luvun puolivälissä. Ensimmäiset papit tunsivat olonsa turvallisemmaksi ruotsalaisen väestön keskuudessa. Länsi-Uudenmaan pohjoisosan suomalaiset alistettiin oletettavasti vasta 1300-luvun alussa. Uusi kirkko voitiin rakentaa siihen paikkaan, jossa se edelleen on. Sijainti oli helpommin saavutettavissa tullessa kirkkoon koko pohjoisen Länsi-Uudenmaan käsittäneen silloisen Suur-Lohjan emäseurakunnan eri puolilta. Lohjan kirkonmäestä tuli keskiajalla läntisen Uudenmaan tärkein markkinapaikka.

Nykyinen kivikirkko korvasi edeltäneen puukirkon 1400-luvun lopulla. Pyhän Laurin kirkko on suurin Suomen keskiaikaisista seurakuntakirkoista. Hattulan kirkkoa lukuun ottamatta ei ainoassakaan toisessa kirkossa ole yhtä runsaita ja korkeatasoisia seinämaalauksia. Se osoittaa, että keskiajalla Lohja oli varakas ja melkoisen kookas seurakunta. Suur-Lohja käsitti nykyisen Lohjan kaupungin ohella myös Vihdin, Karkkilan sekä luultavasti myös pohjoisosan Siuntiossa. Karjalohja oli Karjaan seurakunnan alaisuudessa vuoteen 1614 saakka. Samanaikaisesti Sammatti siirrettiin Karjalohjan alaisuuteen.

Lohjan seudulle luonteenomaiset herraskartanot alkoivat syntyä jo keskiajalla. Niistä kaikista mahtavin on Kirkniemi, jonka historiasta on tietoja vuodesta 1417 alkaen. Sen omistajista voidaan mainita neljä marsalkkaa ja kuningas Eerik XIV:n tytär Sigrid Vaasa. Toinen merkittävä kartano on Laakspohja, jonka Kustaa Vaasa perusti kuninkaankartanoksi vuonna 1556. Sen omistivat sittemmin

muun muassa sukuihin Armfelt ja Ehrnrooth kuuluneet henkilöt. Aateliston ja suurten kartanoiden valta kesti aina 1800-luvulle saakka. Tavallisilta lohjalaisilta talonpojilta ei kuitenkaan riistetty heidän oikeuksiaan. Tosiasiassa monet suurtalonpojat – varsinkin ratsutilalliset – elivät miltei kuin aateliset. Esimerkiksi ratsutilallisen poika Tomas Eriksson Iso Teutarista aateloitiin Tukholmassa nimellä Tomas Adlercreutz, josta sai alkunsa kuuluisa aatelissuku. Toinen alkuperältään lohjalainen aatelissuku on Rennerfelt Yli-Immolan kartanosta Nummelta. Yksi suurvalta-ajan mahtavimmista suomalaisista talonpojista oli Heikki Heikinpoika Vaanilasta, talonpoikaissäädyn puhemies kaksilla valtiopäivillä Tukholmassa.

1500-luvun puolivälissä Ojamolla avattiin Suomen ensimmäinen kaivos. Rautamalmi kuljetettiin sieltä ensin Siuntioon, siksi että hankkeen alullepanija laamanni Erik Fleming, oli Suitian kartanon isäntä. Kustaa Vaasan määräyksestä perustettiin vuonna 1556 kuitenkin Mustion ruukki Ojamon malmin jalostamista varten. Se oli Suomen ensimmäinen tehdas. Sillä tavoin käynnistyi maamme teollistuminen. Myös Antskogin, Billnäsin ja Fiskarsin ruukit rakennettiin 1600-luvulla käyttämään Ojamon ja muiden Lohjan pienten kaivosten malmia. Aina 1860-luvulle saakka malmia louhittiin Lohjalla peräti 16 kaivoksesta: rautaa, kuparia ja jopa hopeaa.

Vuonna 1659 Lohjalle perustettiin pedagogio, ensimmäinen koulu maamme suomenkielisellä maaseudulla. Seudun ainoan koulun, naapuripitäjäkin palvelleiden monien käsityöläisten ja pohjoisen läntisen Uudenmaan markkinapaikan isäntänä Lohjaa pidettiin seudun luonnollisena keskuspaikkakuntana. Jopa Tammisaaren kaupungin porvarit näyttävät olleen samaa mieltä, sillä 1600- ja 1700-luvulla he yrittivät perustaa kauppalan Kyrkstadin alueelle Virkkalan ristille. Se ei kuitenkaan onnistunut, sillä maanomistajat eivät halunneet myydä tontteja tammisaarelaisille. Jos Kyrkstadiin olisi tullut kauppa, Lohjan kaupungin keskusta saattaisi nykyään olla Virkkalassa.

Suomen teollistumisen myötä 1800-luvun puolivälissä alkoi Lohjan nopea kehittyminen. Pitäjään alkoi kasvaa kaksi taajamaa: teollisuusyhdyskunta Virkkala ja palvelukeskus Lohjannummi. Vuonna 1865 Virkkalassa käynnistettiin ensimmäinen höyrysaha ja 1800-luvun lopulla niitä oli kylässä peräti kolme vieretysten. Sahalaitosten halpa jätepuu houkutteli lisää teollisuutta Virkkalaan. Vuodesta 1897 alkaen jalostettiin kalkkikiveä ja vuonna 1907 käynnistyi lasitehdas. Virkkala kasvoi nopeasti ja oli 1900-luvun alussa Lohjan suurin taajama. Monet muuttajat olivat kuitenkin lähtöisin suomenkielisiltä seuduilta, joka johti siihen, ettei Etelä-Lohja enää ollut kokonaan ruotsinkielinen. Kaikki mainitut teollisuuslaitokset on sittemmin lopetettu, lasitehdas jo 1920-luvulla. Viimeinen toiminnassa ollut sahalaitos suljettiin 1950-luvun alkaessa ja kalkkiteollisuus päättyi 1990-luvulla. Virkkala on kuitenkin pysynyt merkittävänä teollisuuskeskuksena, sillä 1960-luvun puolivälissä perustettua Kirksiemen paperitehdasta on vähitellen laajennettu ja nykyään se työllistää yli 600 lohjalaista.

Sillä aikaa kun Virkkala kasvoi teollisuuden ansiosta, kirkon ympäristö kehittyi palvelutaajamaksi. Lohjannummi sai ensimmäisen maakauppansa vuonna 1861, apteekin vuotta myöhemmin ja postikonttorin vuonna 1865. Kauppapuotien määrä kasvoi lähes kahteenkymmeneen ja Lohjannummesta oli tullut läntisen Uudenmaan pohjoisosan merkittävin kauppakeskus. Pian sen jälkeen teollistuminen saavutti Lohjannummenkin. Mustion ruukinpatruuna Hjalmar Linder rakennutti kylään selluloosatehtaan vuonna 1906. Se veti niin paljon muuttajia, että Lohjankylästä tuli Virkkalaa suurempi. Myös Tytyrin ja Pitkäniemen kalkkilouhokset työllistivät kirkon ympäristön asukkaita. Teollistuminen ulottui myös maaseudulle, sillä Pusulan Arimassa toimi lasitehdas vuosina 1864-1918.

Liikenneyhteydet kehittyivät. Jo 1300-luvulta lähtien Turun ja Viipurin välinen Suuri rantatie eli Kuninkaantie oli kulkenut Lohjan eteläosan kautta ja siitä haarautunut Hämeen linnaan johtanut tie yhdisti Lohjan sisämaahan. Vuonna 1873 valmistui Hyvinkää-Hanko -rautatie. Lohjan rautatieasemalta rakennettiin vuonna 1907 kapearaiteinen sähkörautatie kirkon ohitse järven rantaa.

Vuodesta 1894 Lohjanjärvellä oli säännöllinen matkustajalaivaliikenne, jonka linja-autot korvasivat 1920-luvulla. Puhelinkeskus ja -yhteydet Helsinkiin sekä Turkuun saatiin vuonna 1889. Rautatie toi kesäasukkaita ja järven rantojen huvila-asutus alkoi 1880-luvulla.

Väestönkasvun myötä vanhan Suur-Lohjan eri osat olivat itsenäistyneet. Siuntio jo 1400-luvun puolivälissä, ja Vihti sekä sen mukana Karkkila vuonna 1507. Viimeisinä Lohjasta erosivat Nummi ja Pusula vasta 1860-luvun alussa. Samalla vuosikymmenellä aloitti toimintansa seurakunnista erillinen kunnallishallinto, jonka ensimmäisiä tehtäviä oli kansakoulujen perustaminen jokaiseen kuntaan. Karjalohjalle koulu saatiin lahoitusvaroin jo 1850-luvun puolivälissä. Sammatissa siellä eläkevuosiaan viettäneen Elias Lönnrotin ansiosta koulu aloitti vuonna 1868 ja muuallakin alueella viimeistään 1870-luvun alussa.

1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa lohjalaiset toimivat innokkaasti monissa hankkeissa. Useat uudistukset todistavat edistysystävällisyydestä. Lainakirjasto perustettiin jo vuonna 1865, säästöpankki vuonna 1870 ja vuonna 1914 Länsi-Uudenmaan maaseudun ensimmäinen suomenkielinen oppikoulu. Raittiusyhdistys aloitti toimintansa jo 1884 ja Suomen ensimmäinen kotiseutuyhdistys 1894. Taide- ja kulttuurielämä kukoisti: Ellen Favorin ja Alarik Munsterhjelm maalasivat Lohjan maisemia, Arvid Järnefelt kirjoitti teoksiaan Rantalan talossaan Virkkalassa ja hänen vävynsä Jean Sibeliuksen sävelsi pienessä mökissä Rantalan lähistöllä.

Teollistuminen synnytti vahvan työväenliikkeen 1900-luvun alussa. Siihen osallistuivat myös kartanoiden ja suurten mautilojen maatyöväki. Vuoden 1918 kansalaissodan aikana Lohja oli vahvasti punaisten hallitsema, mutta suhteellisen rauhallinen aina sodan lopulle saakka. Hangosta tullut saksalainen sotilasosasto valtasi Lohjan huhtikuun alussa. Lähes 300 punaista sai surmansa sodassa sekä varsinkin sen jälkiselvittelyissä ja katkeruus oli vahvaa aina talvisotaan saakka.

Lohjan teollistuminen jatkui 1900-luvulla. Hiidensalmen rannalla toimi keskisuuri sahalaitos 1920-luvun lopulta 1960-luvun puoliväliin. Virkkalan kalkkitehdas aloitti sementin valmistuksen vuonna 1919 ja Tytyriin rakennettiin uusi kalkkitehdas 1940-luvun lopulla. Ojamolla oli kalkkikivikaivos 1920-luvun puolivälistä 1060-luvun puoliväliin. Elektroniikkateollisuus käynnistyi radioiden valmistuksella 1940-luvun lopulla, jatkui televisioteollisuutena 1980-luvulle ja siitä eteenpäin komponenttivalmistuksena. 1950-luvulla alkoi kattohuovan valmistus sekä mineriittilevyjen tuotanto. Metalliteollisuus kasvoi varsinkin 1960- ja 1970-luvulla. Lohjasta tuli suhteellisesti Uudenmaan teollistunein kaupunki. Väestönkasvu oli nopeaa erityisesti 1960- ja 1970-luvulla, jolloin Lohjalle muutti runsaasti asukkaita Itä- ja Pohjois-Suomesta. Sen seurauksena käynnistyi lähiörakentaminen Ojamolla sekä Routiolla.

Lohjan pitäjä jaettiin vuonna 1926. Kirkon ympäristön Lohjannummi oli jo vuonna 1911 saanut rajallisen itsehallinnon, mutta se ei riittänyt kasvavalle taajamalle. Silloinen lainsäädäntö edellytti, että Lohjannummi erotettiin kokonaan itsenäiseksi kauppalaksi. Lohjan kunnan miltei kokonaan ympäröimä kauppala sai kaupunkioikeudet vuonna 1969. Molemmat kunnat kasvoivat rinta rinnan ja 1950-luvulta lähtien tekivät jatkuvasti tiivistynyttä yhteistyötä. Yhdessä ne perustivat muun muassa aluesairaalan, ammattikoulun ja musiikkiopiston sekä orkesterin. Lohjasta kasvoi läntisen Uudenmaan pohjoisosan kaupan, suomenkielisen koulutuksen ja hallinnon keskus. Lohjan kaupungin ja Lohjan kunnan raja menetti vähitellen merkitystään sitä mukaa, kun kuntien välinen yhteistyö lisääntyi. Keskustelu kuntien yhdistämisestä käynnistyi jo 1940-luvulla, mutta aika ei vielä ollut kypsä. 1990-luvun alun talouslama tuotti Lohjan seudulle suuria ongelmia. Enimmillään työttömyysprosentti oli yli 20:n. Kuntien yhdistyminen oli tärkeä askel Lohjan kriisin jälkeisen toipumisen kannalta. Kansanäänestyksen perusteella molemmat kunnat yhdistyivät tasavertaisuuden pohjalta vuoden 1997 alkaessa. Seuraava askel otettiin vuonna 2009, jolloin Sammatti liittyi Lohjaan. Sen jälkeen Karjalohja sekä Nummi-Pusula liittyivät Lohjan vuoden 2013 alusta – Nummen ja Pusulan kunnat oli liitetty toisiinsa vuonna 1981.